

המלאכות שאשה עושה לבעלה / משה רבינו בפי

לע"נ דודתי

אביבה הדסה ניסנבוים

בת הרב ר' ישכר

תמר זצ"ל

שנינו במשנה (נט:):

"ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת מבשלת ומניקה את בנה מצעת לו המטה ועושה בצמר, הכניסה לו שפחה אחת לא טוחנת ולא אופה ולא מכבסת, שתים אין מבשלת ואין מניקה את בנה, שלש אין מצעת לו המטה ואין עושה בצמר, ארבע יושבת בקתדרא. רבי אליעזר אומר אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות בצמר שהבטלה מביאה לידי זימה, רשב"ג אומר אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובה שהבטלה מביאה לידי שיעמום".

ובירושלמי על אתר (פ"ה ה"ו) - "תני שבעה גופי מלאכות מנו והשאר לא צרכו חכמים למנותן...". ולמעשה הדבר מוכח כבר מהמשנה גופא, שהרי למדנו שאחרי שהכניסה לו ג' שפחות נפטרת מכל ז' המלאכות המוזכרות ברישא וכשהכניסה לו שפחה נוספת אומרת המשנה - "ארבע, יושבת בקתדרא" - והרי כבר ב-ג' שפחות אינה עושה כלום? אלא מוכרחים לומר שישנם מלאכות נוספות שאשה עושה לבעלה ואלו הם "מלאכות קטנות שבבית" - (כלשון התוס' נ"ט: ד"ה ארבע), כגון הבאת חפץ בשבילו מהבית לעליה, (רש"י ד"ה "יושבת בקתדרא"). ובמלאכות אלו קיים ההבדל בין הכניסה לו ג' שפחות שאז עדיין חייבת בהן,

למקרה שהכניסה לו ד' שפחות שאז נפטרת גם ממלאכות אלו.
 אלא שבכך לא די, שכן על דברי המשנה "ארבע יושבת בקתדרא" אומרת הגמרא
 (ס"א.) - "אמר רבי יצחק בר חנינא אמר רב הונא אע"פ שאמרו יושבת בקתדרא
 אבל מוזגת לו כוס ומצעת לו את המטה ומרחצת לו פניו ידיו ורגליו".
 וכתב המהר"י באסאן (סימן ל"ח) שלמעשה ישנם ג' סוגי מלאכות שהאשה
 עושה לבעלה -

א) מלאכה שיש בה תועלת ממונית לבעל, כגון: עושה בצמר (מעשה ידיה). ב)
 מלאכות שהן לתיקון צורכי הבית, כגון: טוחנת, מכבסת ומלאכות קטנות
 שבבית. ג) מלאכות שהן משום חיבה ואהבה. כגון: מוזגת לו כוס ומרחצת
 פניו ידיו ורגליו.

מפסות המשנה והגמרא משמע שסוגים א' ו-ב' קשורים בצורה זו או אחרת
 למספר השפחות שהכניסה עמה, ואילו הסוג השלישי מנותק לגמרי מענין
 השפחות. ולפי ר"א במשנה הרי שגם הסוג הראשון מנותק לכאורה מענין
 השפחות שהרי לדעתו אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות בצמר משום
 זימה (1). אלא שעדיין טעון הענין הסבר ובירור. להלן נתייחס בעיקר
 לסוגים ב' ו-ג' ופחות לדין מעשה ידיה שמהוה סוגיה לעצמה בגמרא לעיל
 (נ"ח: - נ"ט:).

ג' שאלות מרכזיות צריכות לעמוד למול עינינו בבואנו לדון בסוגיא זו -
 א) יסוד חיוב האשה במלאכות הנ"ל. ב) רמת החיוב. ג) היקף החיוב.

1) אף לר' אליעזר אפשר שיש משמעות למספר השפחות שהכניסה. עיין רמב"ם
 (פכ"א ה"ב) שהעלה כך בענין מספר השעות שצריכה לעבוד, וריטב"א (נט: ד"ה
 רבי אליעזר) דיון בשאלה למי שייכים מעשה ידים כשעושה מדינה דר' אליעזר
 - המערכת.

נפנה לסוגיא עצמה וננסה לדלות ממנה את הפתרונות לשאלות ולבעיות שהצבנו לעיל.

שנינו במשנה "ומניקה את בנה" ואומרת הגמרא - "ללימא מתניתין דלא כב"ש תניא, נדרה שלא להניק את בנה (2), ב"ש אומרים שומטת דד מפיו וב"ה אומרים כופה ומניקתו, נתגרשה, אינו כופה ואם היה מכירה נותן לה שכרה וכופה ומניקתו מפני הסכנה...אלא מחוורתא מתניתין דלא כב"ש".

מפשטות הסוגיא משמע שישנה מחלוקת עקרונית בין ב"ש לב"ה מה מידת החובה של האשה להניק את בנה. מדברי ב"ש נראה שמלבד החובה המוסרית הפשוטה של אם כלפי בנה אין על האשה שום חובה נוספת, ולמעשה שום דבר אינו יכול לקשור אותה בעל כורחה לתינוק זה. על כן, אם נדרה שלא להניק - הנדר חל, (ובמקרה כזה נראה שהבעל יצטרך לדאוג למצוא מינקת לבנו) ונראה פשוט שהוא הדין לדעתם אם האשה תאמר שאינה רוצה להניק (בלא שתדור) שהאחריות תיפול על הבעל והוא לא יוכל לחליבה לעשות זאת. [ראה נט: למטה - "ועוד תניא ב"ש אומרים אינה מניקה", וברש"י שם.]

לעומתם סוברים ב"ה שאם נדרה שלא להניק, הנדר לא חל, משום שהיא משועבדת לדבר, ואין זה ברשותה להחליט האם היא רוצה להניק או שהיא אינה רוצה.

ומוסיפה הגמרא בדעת ב"ה "...נתגרשה אינו כופה ואם היה מכירה (שאינו רוצה לינק מאחרת - רש"י)" נותן לה שכרה וכופה ומניקתו מפני הסכנה". בהמשך, מביאה הגמרא (ס.) דין נוסף לגבי מינקת:

"תנו רבנן מינקת שמת בעלה בתוך עשרים וארבעה חודש, הרי זו לא תתארס ולא תינשא עד עשרים וארבעה חדש דברי רבי מאיר ר' יהודה מתיר

(2) מה בדיוק נודרת וכיצד עיין רשב"א וריטב"א על אתר ובעוד ראשונים.

שמונה עשר חדש...רב ושמואל דאמרי תרוייהו צריכה להמתין עשרים
וארבעה חדש חוץ מיום שנולד בו..."

וביתר בלאור בגמרא ביבמות (מב.): "...תניא לא ישא אדם מעוברת חבירו
ומינקת חבירו ואם נשא יוציא ולא יחזיר עולמית..." ושקלו וטרו שם בגמרא
מה טעם ומסקינן - "...אלא סתם מעוברת למניקה קיימא דילמא איעברה
(מהבעל השני אחרי הלידה - רש"י) ומעכר חלבה וקטלה ליה". ומוסיפה שם
הגמרא שאנחנו חוששין שהתינוק ימות במקרה כזה, מפני שבעל זה שהיא נשואה
לו אינו אביו של התינוק והוא לא ידאג לספק אוכל לתינוק, והאשה עצמה לא
תתבע את יורשי בעלה הראשון משום שהיא בושה לבא לבית דין. (וודאי שה"ה
הוא הטעם במינקת סתם).

ונחלקו הראשונים מה דינה של מינקת גרושה הן לגבי החובה להניק את
בנה, והן לגבי היכולת שלה להינשא בתוך כ"ד חודש, ולמעשה קישרו בין
הדינים הללו.

רבינו שמשון (מובא בתוס' ס: ד"ה והלכתא, ובאדריכות בספר הישר לר"ת
סימן תשמ"ח) סובר שמניקה שנתגרשה ובעלה קיים מותרת לינשא לאחר ג'
חדשים (3) ואינה דומה למניקה שמת בעלה שאסורה להינשא עד כ"ד חדש, וזאת
משום - "...שמניקה שמת בעלה כיון שיושבת תחתיו עלה דידה להניק את בנה
שהרי זו אחת מן המלאכות שהאשה חייבת לבעלה וכיון דעלה להניק אסורה
רבנן להינשא עד כ"ד חדש... אבל מניקה שנתגרשה לא עלה רמי להניק את בנה
שאז היא פטורה מ-ז' המלאכות, ותניא בפרק אע"פ נתגרשה אינו כופה להניק
ואע"ג דגבי נדרה קאימנא, ה"ה אפילו לא נדרה. דגירושין פוטרין אותה

(3) צריכה להמתין ג' חדשים כדי להבחין בין זרעו של הבעל הראשון לזרעו
של השני.

מ-ז' מלאכות וזו אחת מהן...". (וכן דעת התוספות ר"ד בסוגיתינו) (4).
 לעומתו סובר ר"ת בספר הישר (סימן י"א) שגם גרושה אסורה להינשא עד
 כ"ד חדש והיא חייבת להניק את בנה, ואדרבה אומר ר"ת נלמד ק"ו מאלמנה
 שהרי גרושה ודאי מתבישת לבוא לב"ד לתבוע מזונות לצורך התינוק וא"כ
 ודאי שישנו החשש שמא ימות הילד. וכן משמע פשוט הסוגיא ביבמות האומרת
 שלא ישא אדם מעוברת חבירו ומינקת חבירו והגמרא אינה מחלקת בין אלמנה
 לגרושה משמע שכל מינקת אסור לישא עד כ"ד חודש. (וכן דעת השאלתות פרשת
 וירא שאילתא י"ג). ולפי זה יסבור ר"ת שדברי הגמרא בסוגיתינו - "נתגרשה
 אינו כופה" - זה דוקא במקרה שנדרה שלא להניק (וכמו שהגמרא לעיל דיברה
 במקרה שנדרה כך גם כאן) אבל כל זמן שלא נדרה היא חייבת להניק את בנה.
 את מחלוקת רבינו שמשון ור"ת ניתן להבין באחת משתי דרכים, אשר כל אחת
 מהן ממקדת את יסוד המחלוקת בנקודה שונה לחלוטין.

בפשוט ניתן היה לומר שלכו"ע אשה נשואה חל עליה שיעבוד מוחלט לענין
 ז' המלאכות וניתן לכפות אותה שתקיים אותן (וכפשוט הסוגיא לדעת ב"ה).
 אלא שנחלקו הראשונים כלפי מי חל אותו שעבוד והנפק"מ תהיה בגרושה. הר"ש
 סובר שהשעבוד של האשה הוא דוקא כלפי הבעל וממילא כל זמן שהבעל בתמונה
 או יכול להחשב בתמונה, האשה חייבת באותן המלאכות. לכן גם כשהיא אלמנה
 חייבת היא להניק את בנה משום שלמעשה היא עדיין קשורה לבעלה, אם כלשון
 הר"ש "...כיון שיושבת תחתיו עלה דידה להניק את בנה...". או, אם נרצה,

(4) וכן דעת ר' יונה ש"נתגרשה אינו כופה" מלתא באנפי נפשה היא ואינו
 קשור ל-"נדרה שלא להניק את בנה". ובכל מקרה אינו כופה אותה להניק
 ואפילו בשכר (אא"כ מכירה שאז כופה בשכר משום הסכנה) וכן דעת רש"י
 במהדורא קמא, ראה שיטה מקובצת נ"ט: ד"ה נתגרשה.

כיוון שבנה קיים והוא זה שמקשר אותה לבעלה, והוסיף לי אבי מורל שהרי דבר מעין זה כבר מצינו לענין תרומה. שישראלית אשת כהן שמת בעלה חוזרת לבית אביה, ואינה אוכלת בתרומה, אך אם יש לה ילד מותרת לאכול בתרומה משום שאותו ילד ממשיך למעשה את הקשר בינה לבין בעלה והרי זה כאלו שבעלה עדיין חי. לעומת זאת גרושה מנתקת את כל קשריה עם בעלה וממילא מתנתקים כל החיובים והשעבודים שביניהם, וכלשון הר"ש - "...מניקה שנתגרשה לא עלה רמי להניק את בנה...".

ר"ת, לעומת זאת סובר שאמנם כן, ישנו שעבוד של האשה כלפי בעלה, אך השעבוד איננו רק כלפי הבעל אלא גם כלפי האנשים האחרים הנמצאים בבית (5). ממילא, כשלאשה יש תינוק היא חייבת להניק אותו גם מפאת שיעבודה לבעל וגם בגלל שהיא משועבדת לתינוק עצמו (וה"ה בשאר המלאכות כלפי שאר בני הבית) (6).

(5) יש לציין שהכונה כאן היא שהחיוב הבסיסי כלפי שאר בני הבית נובע ביסודו מהחיוב כלפי הבעל, אבל אחרי שהוא נוצר הוא מקבל מעמד עצמאי, ולכן יתכן שהגירושין כשלעצמן לא מהווים ניתוק מוחלט מחיוב המלאכות. (6) נראה לי שבאופן בסיסי אין לחלק בין חיוב האשה בהנקה לחיובה בשאר המלאכות, ויסוד החיוב הוא אחד. וכשחייבת בהנקה חייבת עקרונית גם בשאר המלאכות, שהרי לא מצינו בשום מקום שהמשנה או הגמרא מחלקים ביניהם ואדרבה תמיד כשמדברים על "המלאכות" נכללים בזה כל ז' המלאכות. ודברים מפורשים מצינו גם בדברי הר"ש שציטטתי לעיל שכתב: "...וגירושין פוטרין אותה מ-ז' מלאכות וזו (הוי אומר הנקה) אחת מהן..." . הכנה זו באה לידי ביטוי בדברי כאן. אך ההשלכה העיקרית שלה היא, שהיא מאפשרת לנו ללמוד מדין הנקה (שלגביו ישנו דיון ארוך בגמרא) לשאר המלאכות. ועיין עוד

ולכן אפילו אם נתגרשה שאז ניתק הקשר בינה לבין בעלה עדיין היא חייבת להניק את בנה מצד השעבוד שישנו בינה לבין בנה (7). הנפק"מ בין נשואה לגרושה תהיה לפי ר"ת במקרה שנדרה שלא להניק, שאם היא תחת בעלה הנדר אינו חל וכופין אותה להניק וזאת משום "שאלמוה רבנן לשעבודיה דבעל". כדברי הגמרא לעיל ג"ט: אבל כשנתגרשה הנדר לחול משום שכעת החיוב שלה הוא רק כלפי התינוק ולא שייך לומר כאן אלמוה רבנן לשעבודיה דבעל, וחזר הדין הרגיל שהקדש מפקיע מידי שיעבוד (8).

ב' ההבנות שהעלינו בנוגע לשאלה כלפי מי חל השעבוד של האשה עולות כבר בדברי המאירי בהקשר לגמרא לקמן ס"א: הגמרא שם אומרת שאע"פ שאדם כופה את אשתו לעמוד לפניו ולשמשו מכל מקום אינו כופה אותה לא לעמוד לפניו ולא לעמוד לפני בנו, ומסביר המאירי - "...שלא נשתעבדה זו אלא לבעלה, ויש מפרשין אותה דוקא בשאין סמוכין עליו האם סמוכין עליו חייבת, (וראית) ממה שאמרו למעלה קמי ארחי פרחי מאן טרח (כשהכניסה לו ב' שפחות), דמשמע שהיא חייבת לטרוח לפני כל אותם הסמוכין על הבית" (ד"ה אע"פ עמ' 256) (9) (10).

לקמן הערות 14 ו-24.

(7) ולכן גם לא תינשא כל כ"ד חודש מחשש שתתעבר ויעכר חלבה, ובעלה לא ידאג לאוכל לתינוק משום שהוא לא אביו ולב"ד תתבייש ללכת.

(8) בענין אפשרות זו שישנו חיוב מלאכות בגרושה עיין מאמר תגובה - המערכת.

(9) וכן איתא בר"ן (פ"ה: באלפס ד"ה אין).

(10) הבנה זו במאירי שישנו חיוב עצמאי כלפי ארחי פרחי נראית קשה, ועיין במאמר התגובה הסבר אחר בדבריו - המערכת.

ברם, מספר ראשונים הבינו את דעת ר"ת בצורה שונה לגמרי. התוספות ביבמות מ"ב. (ד"ה סתם) מביא את דעת ר"ש, ואח"כ כותב ואין נראה לר"ת וזאת משני טעמים:

(א) פשטות הסוגיא משמע שאין לחלק בין אלמנה וגרושה.
 (ב) "...ועוד אלמנה גופה אי אמרה איני נזונית ואיני עושה או תבעה כתובתה לא משעבדא..." (טעם זה אינו מוזכר בספר הישר סימן י"א). הוה אומר שתוספות טוענים בעצם שהעובדה שגרושה אינה משועבדת להניק את בנה אינה מספיקה בשביל להתיר לה להינשא בתוך כ"ד חדש מזמן הלידה. שהרי מצינו שאלמנה למרות שגם היא אינה משועבדת באופן מוחלט לחוב הנקת בנה, שהרי יכולה היא לומר "איני נזונית ואיני עושה" ותיפטר גם מחיוב הנקה, בכל אופן היא אינה יכולה להינשא בתוך כ"ד חדש. ולמרות שמסתמא רמת החיוב של גרושה להניק את בנה היא ודאי פחותה מזו של אלמנה אין זה משנה דבר לגבי יכולתה להינשא, משום שהטעם שאסורה להינשא בתוך כ"ד חדש לפי ר"ת הוא כמו שכתב הרא"ש ביבמות (פרק רביעי סימן כ"ו) - "...ועוד אלמנה גופה אי אמרה איני נזונית ואיני עושה לא משעבדא להניק אלא חכמים עשו תקנה זו (שלא תינשא) שלא לבא הילד לידי סכנה ורוב נשים חסות על ילדיהן ומניקתן אפילו אינה משועבדת להניקו, אבל אם היתה מותרת לינשא לא היתה מניקתו".

הר"ש כמובן חולק וסובר שהאיסור להינשא בתוך כ"ד חדש קשור קשר הדוק לשעבוד האשה. ולכן לדעתו ישנו הבדל מהותי בין אלמנה שהיא משועבדת לחלוטין להנקת בנה כמו אשה נשואה, לבין גרושה שאינה משועבדת להניק את בנה ולכן יכולה היא להינשא לאחר ג' חדשים.

אך מעבר להבנת מחלוקת ר"ש ור"ת לגבי גרושה יש בהסבר זה בדעת ר"ת

ענין יסודי ביותר. שהרי אמרנו בדעתו שאלמנה יכולה לומר "איני ניזונית ואיני עושה" ולהיפטר מחיוב הנקה, דהיינו אין פה שיעבוד גמור שלה להנקה או לכל אחד משאר ז' המלאכות, ואם באלמנה כך נראה פשוט שה"ה גם בנשואה, שהרי אין סברא לחלק ביניהם, וכמו שהסברנו לעיל בדעת ר"ש, ואין נראה לומר שר"ת יחלק ביניהם, מה עוד שלא מצינו שיסנו הבדל בין אלמנה לנשואה לגבי היכולת לומר "איני ניזונית ואיני עושה" (11).

העולה מדברינו שישנה מחלוקת יסודית בין ר"ש לר"ת לגבי רמת השיעבוד של האשה, לפי הר"ש השיעבוד הוא מוחלט והיא אינה יכולה להיפטר ממנו ותמיד יכול הבעל לכופה לקיימו. ואילו לפי ר"ת יכולה האשה להיפטר משעבוד ע"י שתאמר "איני ניזונית ואיני עושה", אך כל זמן שלא אמרה יכול

(11) אמנם מצינו לר"טב"א (נ"ח: ד"ה אמר ר"ה) שהביא בשם רבינו אפרים שלמרות שאשה נשואה לא יכולה לומר "איני ניזונית ואיני עושה" בשאר המלאכות חוץ מעושה בצמר לפי ר"ה, הרי שאלמנה יכולה לומר, וטעמו הוא שיעבוד החיוב של אלמנה הוא לא מחמת השעבוד לבעל אלא מחמת מזונות. אך ר"ת ודאי שאינו מסכים לכך שהרי לדעתו (כמו שיבואר להלן) גם אשה נשואה יכולה לומר "איני ניזונית..." לגבי כל ז' המלאכות. בכל אופן לפי רבנו אפרים יוצא לנו דין חדש באלמנה, ועיין עוד לקמן בדעת רב צמח גאון ובהערה 12 שם.

יש לציין שהתוס' המובא להלן שסובר שאשה אינה יכולה לומר איני ניזונית ואיני עושה בנוגע למלאכות אינו מובא בשם ר"ת - המערכת.

הבעל לכופה.

למעשה מצינו מחלוקת ראשונים מפורשת בענין לגבי דעת רב הונא שאומר יכולה אשה לומר "איני נלזזת ואיני עושה" וזה שלא כר"ל שסובר שאינה יכולה לומר כן. הר"ן (כ"ד. באלפס) כותב בפירוש - "...ומדאמרינן דאשה אין בידה לגרש את עצמה מוכח דאפילו לרב הונא דאמר יכולה אשה שתאמר לבעלה איני נלזזת... דוקא במעשה ידיה אבל בשאר מלאכות השנויות במשנתנו כגון טוחנת ואופה... לא כל הימנה להפקיע זכותו של בעל...". לעומתו כותבים התוספות בסוגית מורדת (ס"ג. ד"ה רב הונא) שאשה שאמרה "איני נלזזת ואיני עושה" פטורה מכל ז' המלאכות ולכן מוכרחים לומר שר' יוסי ב"ר חנינא שאומר שגם אשה שמורדת ממלאכה נחשבת כמורדת (ולא רק זו המורדת מתשמיש). סובר כר"ל בגמרא לעיל שאשה אינה יכולה לומר "איני נלזזת ואיני עושה". (כך היא מסקנת התוספות שם). וא"כ התוספות בהסבר דברי ר"ת לעיל הם שליטתם.

אמרנו קודם בדעת ר"ת שנראה פשוט שאין לחלק לענין ז' המלאכות בין נשואה לאלמנה, וכמו שכתב הר"ש בפירוש. ואמנם בדעת ר"ת נראה לי הדבר פשוט ומוכרח ולוא מהטעם שר"ת עצמו לא חילק בין אלמנה לנשואה, אך האמת תורה דרכה שמצינו שיטה שונה בנידון. תוספות רי"ד בסוגיתנו (נ"ט:) מביא בשם רב צמח גאון "שגם האלמנה מעלין לה שכר הנקה". התוספות רי"ד עצמו שהולך בשיטת הר"ש חולק כמובן. אך מדברי רב צמח גאון משמע שלא ניתן לכפות את האלמנה שתיניק את בנה, אלא אם ברצוננו שתניק אותו חייבים לשלם לה בשביל ההנקה כמו שמשלמים למינקת זרה. ולכאורה דבר תימה הוא! ונראה לומר שדעת רב צמח גאון מושתתת על שתי הנחות יסוד:

(א) ברור שרב צמח גאון הבין ששיעבוד האשה להניק את בנה (וכן שאר

המלאכות) הוא שעבוד שחל אך ורק כלפי הבעל עצמו ואין הוא מתרחב כלפי בני ביתו.

ב) אמנם צודק הר"ש שישנו הבדל מהותי בין אלמנה לגרושה, שהראשונה נחשבת עדיין כיושבת תחת בעלה ואילו השנייה ניתקה את כל קשריה עם בעלה הראשון ועכשיו הם כזרים זה לזה. אך עדיין אין די בכך משום שכאן לא דנים בקשרים הרגשיים שבין האשה לבעלה, אלא בחובות שיש לאשה כלפי בעלה ושבעלה יכול לכופ אותה לעשותם. חוב מסוג כזה, טוען רב צמח גאון, שייך לקיימו רק כאשר אותו מישחו - במקרה זה הבעל - נמצא לפנינו, אבל כאשר הבעל איננו לא שייך למלא חובה כלפיו ולא ניתן לכפות את האשה על כך. וודאי בחוב מהסוג בו אנו דנים שיתכן (וסביר להניח שכך דעת רב צמח גאון) שכל כולו נקבע בכדי לחזק את קשרי הנישואין שבין בעל לאשתו - שלא שייך לכפות את האשה לעשותו כאשר הבעל איננו (12) (13).

(12) רב צמח גאון יסכים לרבנו אפרים בחד ויחלוק עליו בחד. יסכים עמו שבאלמנה פוקע השעבוד הקודם. אך יחלוק ויסבור שלא נוצר במקום זה שום שעבוד אחר. והנפקא מינא ביניהם תהיה במקרה שלא אומרת "איני נידונת..." לרבנו אפרים תהיה חייבת מה שאין כן לפי רב צמח גאון.

(13) הבנה זו ברב צמח גאון, שאין אלמנה חייבת במלאכות כלל, סותרת גמ' מפורשת זו. - "אמר רבי יוסי בר' חנינא כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה אלמנה עושה ליורשים". ועיין מאמר "זכויות האלמנה וחובותיה" עמ' 270 הסבר אחר בדברי רב צמח גאון - המערכת.

ביחס לדברי ב"ש ש"אינו יכול לכופה" קבעה הגמרא - "מתניתין דלא כב"ש...". ובפשטות משמע שלית להו לב"ש את דין המשנה כלל וממילא אשה שנשאת אינה חייבת בשום מלאכה (14): ויתכן לומר שדעת ב"ש היא כדעת ר' חייא. למדנו בגמרא "...מתניתין דלא כר' חייא, דתני ר' חייא אין אשה אלא ליופי אין אשה אלא לבנים, ותני ר' חייא אין אשה אלא לתכשיטי אשה...". ונחלקו הראשונים בדעתו, תוספות על אתר (נ"ט: ד"ה תני) סוברים שר' חייא חולק דוקא במלאכות שמכחישות את יופיה, כגון: טוחנת ומניקה. אבל מלאכות אחרות כגון עושה בצמר גם הוא מודה שהאשה חייבת בהן. הד"ש משאנץ (מובא בריטב"א על אתר) סובר שלפי ר' חייא אשה בעצם פטורה מעיקר הדין מכל המלאכות, אלא שכדי שלא תבוא לידי זימה (חששו של ר"א במשנה) חייבו אותה במלאכות שאינן מכחישות את יופיה (15). מחלוקת ראשונים זו ניתן גם לישם בדעת ב"ש אם נאמר שב"ש כר' חייא סבירא להו.

סיכום

עד עתה ראינו למעשה שישנן שתי הבנות מרכזיות לגבי השאלה כלפי מי מתחייבת האשה בז' המלאכות:

- (א) כלפי הבעל (רבינו שמשון) נפק"מ אפשרית -
 (ב) כלפי הבעל ובני ביתו (ר"ת לפי הסבר א') מה דין גרושה.

(14) הבנה זו בדעת ב"ש מבוססת על ההנחה שהזכרנו לעיל בהערה 6 שאין לחלק בין חיוב הנקה לחיוב שאר המלאכות.
 (15) ובהמשך נרחיב בהבנת מחלוקת ראשונים זו.

לגבי האפשרות הראשונה מצינו מחלוקת:

ר"ש - אין צריך שהבעל יהיה לפנינו. נפק"מ לגבי
 רב צמח גאון - צריך שהבעל יהיה לפנינו. אלמנה.

לגבי רמת החיוב -

ב"ש - אינו יכול לכופה. נפק"מ כשנדרה.
 ב"ה - יכול לכופה.

בדעת ב"ה ואליבא דרב הונא מצינו מחלוקת ראשונים כשאומרת "איני נידונית ואיני עושה" האם נפטרת מכל ז' המלאכות או רק ממעשה ידיה (דהיינו עושה בצמר).

תוספות - נפטרת מכל הז' מלאכות.

ר"ן ור"ש - נפטרת רק ממעשה ידיה אך משאר המלאכות אינה יכולה להיפטר.

עד עתה דנו בסוגיית מינקת תוך התיחסות לשאלה כלפי מי נוצר החיוב של האשה עם השלכות לגבי היקפו, ותוך התיחסות לרמת החיוב שלה. אך נראה שהתשובות לשאלות הנ"ל בצורותיהן השונות תלויות למעשה בשאלה יסודית יותר, והיא - מה יסוד החיוב של האשה ב-ז' המלאכות ובעיקר ב-ו' המלאכות (חוץ ממעשה ידיה)? נראה שניתן להעלות שתי הבנות מרכזיות בנידון ועל פיהן ננסה לבחון את שראינו ואת שנראה בסוגיא זו.

הגמרא (ס"ג.) מביאה מחלוקת מי היא זו שנחשבת כמורדת - "מורדת ממאי? רב הונא אמר מתשמיש המטה ר' יוסי ברבי חנינא אמר ממלאכה..." (16) וכתב

(16) ומסיקה שם הגמרא שכו"ע לא פליגי שהמורדת מתשמיש נחשבת למורדת. וכי פליגי במורדת ממלאכה מר סבר ממלאכה לא הויא מורדת ומר סבר אף ממלאכה

הראב"ד בהשגותיו (כו. באלפס) "...ואפשר דאמר רב הונא ממלאכה לא הויא מורדת, דוקא ממעשה ידיה קאמר והיא מה שעושה לו בצמר ור"ה לטעמיה דיכולה לומר איני ניזוננית... ור"י ב"ר חנינא ס"ל כריש לקיש שיכול הוא לכופה למעשה ידיה ומש"ה אפילו אמרה איני ניזוננית... מורדת הויא. אבל משאר מלאכות שהיא חייבת דלא תליין במזוני לכו"ע הויא מורדת, ורב הונא גופיה דאמר ממעשה ידיה לא הויא מורדת אפשר לומר דוקא היכא שאמרה איני ניזוננית... אבל היכא דשקלא מזוני מיניה ולא עבדא ליה פשיטא דהויא מורדת... כך נ"ל...".

הרמב"ן בספר הזכות (כו: באלפס שם) חולק על הראב"ד וזה לשונו "אמר המחבר חס לי למרן ז"ל לפרושי הכי דא"כ היה לו לומר לר"י ב"ר חנינא ממעשה ידיה (ולא ממלאכה) דסתם מלאכה כל אלו המלאכות שאשה עושה לבעלה במשמע. ורב הונא דנקיט אתשמיש דהוא ביטול עיקר נישואין וצערן של איש בגופו ודאי לאפוקי כל דין שבממון..." ובהמשך כותב הרמב"ן "...דהני מלאכות דבר שבממון הן שחייבו אותה חכמים אצל הבעל ואינן מתנאי אישות שלא יהא בתשלומין, אלא משלמת מה שעליה כדין כל דבר שבממון שהרי אם הכניסה לו שפחות יושבת בקתדרא..."

הוא אומר שלדעת הרמב"ן כל החיוב במלאכות הוא חיוב ממוני גרידא ואילו לפי הראב"ד מלבד המימד הממוני שיתכן וקיים בעשית מלאכות אלו, ישנו מימד חשוב הרבה יותר שקשור לעצם חייהם המשותפים. וביתר באור לדעת הרמב"ן המושג "נישואין", פירושו יצירת מסגרת של חיי אישות בין איש לאשה ומזה לא ניתן לסטות ימין ושמאל משום שבלעדי זה אין ולא קיים מושג

הויא מורדת. להלכה נפסק כרב הונא שמורדת ממלאכה לא הויא מורדת ועיקר דיונינו בהמשך יתרכז למעשה בדעת רב הונא.

הנישואין. על-כן, המדיר את אשתו מתשמיש יוציא (עיין משנה ס"א:), ואשה שאינה רוצה לשמש עם בעלה נקראת מורדת. כל מה שמתוסף מעבר לזה אלו דברים חיצוניים שבאים לסייע לכנות את חיי הנישואין, אבל הם אינם מהווים חלק ממסגרת הנישואין עצמה, וכלשון הרמב"ן "אינן חלק עיקרי בנישואין". וממילא יוצא, שכל יסוד חיוב האשה במלאכות הוא ממוני גרידא, ואם אשה אינה רוצה לעשותם אי אפשר לומר שהיא עוקרת את הנישואין שביניהם ולכן אומר רב הונא שהיא אינה נחשבת כמורדת (17).

לעומתו הראב"ד סובר ש"נישואין" פירושה יצירת מסגרת משותפת של חיים, בנית בית במובן הרחב של המילה. וממילא המלאכות שאשה עושה לבעלה מהוות חלק מהותי מאותה מערכת ולא חיוב חיצוני שמתוסף, שהרי לא ניתן לקיים מסגרת חיים משותפת נורמאלית בלי שמישהו יבשל או יכבס וכדו'. יתכן אף לראות זאת כמעין הרחבה של מושג האישות, שלדעת הראב"ד אינו כולל רק את תשמיש המטה אלא גם את המלאכות הללו. ונראה שהדבר מוכח מדברי הראב"ד דהא אף לרב הונא אין האשה יכולה לפטור את עצמה מ-ו' המלאכות וכל דין "איני ניזונית ואיני עושה" שייך רק במעשה ידיה. ולכן אשה שאומרת שאינה

(17) והעיר לי אברהם אורן שלמעשה הבנה זו מפורשת גם בדברי הרמב"ן על הפסוק "...שאה, כסותה ועונתה לא יגרע", וזה לשונו - "...והנה שארה קרוב בשרה, וכסותה כסות מטתה... ועונתה היא עונה שיבוא עליה". ובסוף דבריו שם כתב "...ולכן אמר כאלו ברמז שארה כסותה ועונתה על שלשת הענינים אשר לאדם עם אשתו בחבורו... ויהיו המזונות ומלבושי האשה תקנה מדבריהם". הרי שאת כל שלשת החיובים הבסיסיים של שאר כסות ועונה קושר הרמב"ן למעשה התשמיש דוקא, ולא דבר ריק הוא, (עיין רמב"ן שמות כ"א. ל').

רוצה לבשל או להניק הרי שיש בכך פגיעה בנישואין עצמם ונחשבת כמורדת וכל מה שאמר רב תווא שמורדת ממלאכה אינה נקראת מורדת זה דוקא לגבי מעשה ידיה (18) (19). ועיין ריטב"א (ס"ג, ד"ה "מורדת ממאי") שמצטט את הראב"ד וכותב: "לכך פירש רבינו (הראב"ד) דמשאר גופי מלאכות שהם לתשמיש גופו דכ"ע מורדת הוא ולא נחלקו אלא במלאכת מעשה ידיה..." משמע ששאר מלאכות הן לתשמיש גופו של הבעל - הוה אומר הרחבה של האישות עצמה (20). כסייעתא לדבריו מביא הרמב"ן את הירושלמי שמשמע מדבריו שר' יוסי ב"ר

(18) ואף לענין מעשה ידיה סייג הראב"ד את דבריו וכתב שלר"ה אינה נחשבת כמורדת רק אם אמרה "איני נזונית ואיני עושה", אבל אם לא אמרה ואינה רוצה לעשות אפשר דהוא מורדת אפילו ממעשה ידיה. מה שאין כן בשאר המלאכות שבכל מקרה תחשב כמורדת לר"ה משום ש"איני נזונית..." אינו מועיל לגביהם.

(19) מדברי הראב"ד שם נראה שהקריטריון להגדרת מורדת ממלאכה כ"מורדת" אינו קשור במעמד המלאכות כחלק ממושג הנישואין אלא בחיוניות מלאכות אלו לבעל וחוסר היכולת לכפות את האשה בצורה אחרת ("ומיהו היכא תיסק אדעתין דאיתתא בעיא מזוני מגברא ולא עבדה ליה שום עבדתא דלא תהוי מורדת... וא"ת כופים בדברים, הא אמר בדברים לא יוסר עבד וא"ת בשוטים, אשה לא אורח ארעא..."). מורדת להראב"ד היא כל מי שיש צורך לכופה למלא את חובתה. וכן נראה מהמשך דבריו שכתב שגם אשה שהכניסה שפחות, וצריכה לעשות בצמר "משום זימה", אם לא עושה - כופים אותה בפחיתת כתובה. (ובענין "איני נזונית" בהקשר למלאכות עיין להלן הערה 22) - המערכת. (20) עיין מאמר "מערכת היחסים שבין הבעל לאשתו" עמ' 9 שמעלה הבנה נוספת במחייב מבסיסי של מלאכות אשה. - המערכת.

חנינא, שאמר שמורדת ממלאכה נחשבת כמורדת, דיבר בכל ז' המלאכות - וממילא משמע שר"ה שחולק, חולק בכולם. אך נראה שאין זה הכרחי. הוכחה נוספת מביא הרמב"ן מסוגיתינו, המשנה ב-נ"ט: (וכן בגמרא) אומרת שאם הכניסה לו שפחות היא נפטרת מ-ז' המלאכות (לפי מספר השפחות שהכניסה). אם נאמר שחיוב האשה במלאכות הוא חלק ממסגרת הנישואין עצמה ומעין הרחבה של אישות כיצד יתכן שמישהו אחר יעשה את אותן המלאכות הרי לכאורה החיוב בגוף האשה? אלא מוכח שבאמת כל החיוב הוא חיוב ממוני, וחיוב ממוני אין האשה חייבת לעשות בעצמה ויכולה לבצע את אותם החיובים על-ידי מישהו אחר. אכן, בפשטות, משמע ודאי כדעת הרמב"ן בנקודה זו, אך נראה שאין מכאן קושיא על הראב"ד משום שעיקר טענתו של הראב"ד היא שיסוד חיוב המלאכות נובע מעצם הנישואין [ובזה חיוב מלאכה דומה לחיוב תשמיש המטה] ולכן אין האשה יכולה לבטל ולעקור את החיוב הזה. אבל הראב"ד אינו טוען שהמלאכות צריכות להעשות דווקא ע"י האשה עצמה אלא רק שהאחריות לעשייתן מוטלת עליה, ממילא תשמיש המטה שלא ניתן לקיים ע"י מישהו אחר חייבת האשה לקיים זאת בגופה, ואילו המלאכות שניתן לקיימן בעזרת מישהו אחר, יתכן מצב שיעשו ע"י אחר ובלבד שיעשו בכל תנאי (21).

נפק"מ אפשריות בין שיטת הרמב"ן לשיטת הראב"ד

מלבד הנפק"מ בין הראב"ד לרמב"ן לענין מורדת שבוקעת ועולה מתוך

(21) השווה דברי הרא"ה (סג. ד"ה מתניתין) "...רצתה נותנת לו דמי מעשה חמש סלעים ואינה עושה בצמר. מה שאין כן בשאר מלאכות שאינה יכולה ליתן לו דמי שכר שפחה שתעשה אותן ותיפטר אלא עליה לעשותן ואם רצתה תצא היא

דבריהם יתכן להעלות מספר נפק"מ נוספות.

(א) ניתן לומר שמחלוקת ר"ש ור"ת שהבאנו לעיל בדיון לגבי מינקת תלויה ביסודה בשאלה זו. ר"ש סובר כראב"ד שיסוד חיוב המלאכות נובע ממסגרת הנישואין עצמה ומהוה מעין הרחבה של אישות, ולכן החיוב קשור דוקא בבעל ולא בשאר בני הבית, וממילא גרושה נפטרת מאותו חיוב. ומאותה סיבה אשה נשואה אינה יכולה להיפטר מ-ו' המלאכות.

ר"ת לעומתו סובר כרמב"ן שיסוד החיוב הוא ממוני גרידא ולכן אפשרי שהחיוב אינו קשור דוקא בבעל אלא בכל בני הבית. כמו כן יכולה האשה לפטור את עצמה מן המלאכות כשאומרת "איני נלזונת ואיני עושה" כפי שאכן עולה בבירור מדברי הרמב"ן שם (22).

(ב) שנינו בתוספתא - "מלאכות שהאשה עושה לבעלה שבעה גופי מלאכות מנו

ותטרח אחר שפחה לשכור אותן לעשותן אבל אינה יכולה להיפטר בדמים...". - המערכת.

(22) עילין ריטב"א נח: (ד"ה גמר') שכתב "שאיני נלזונת ואיני עושה" אינו מועיל לגבי מלאכות. וסוגיה דמורדת (סג. ד"ה גמרא) כתב כרמב"ן שמלאכות הווי "מילתא דממון" ולכן "אינה מורדת לדון אותה בפחיתת שבעה דינרין". ונראה שכיוון זה, שחיוב מלאכות הינו ממוני, ניתן להתפרש בשתי פנים. חיוב מלאכות יכול להתפרש כתמורה ממונית למזונות שמקבלת האשה - ואם כך תהיה האשה רשאית לומר איני נלזונת ואיני עושה - כדין מעשה ידיה. מאידך ניתן להעלות שחיוב מלאכות הינו ראשוני, לא תמורה, ואם זאת גדריה ומגמתו הינם ממוניים ולא אישותיים (אין חיוב המלאכות קשור מהותית במושג הנישואין אלא בא לקבוע כיצד יש לנהל את החיים המשותפים במסגרת זו). נראה שהריטב"א הלך בדרך זו - המערכת.

והשאר לא הוצרכו למנות...מקום שלא נהגו אחד מכל אלו אינו יכול לכופה... (פ"ה ה"ג). מדברי התוספתא עולה סייג שלא מופיע אצלנו בגמרא והוא שיכולת הבעל לכופ את אשתו לעשות את ז' המלאכות תלויה במנהג המקום. לכאורה אם נסבור כראב"ד לא מובן מה שאומרת התוספתא שיש "מקומות שלא נהגו" - הרי זה חלק אינטגרלי ממערכת הנישואין ואיך יתכן לקיים חצי נישואין (23)? משא"כ לפי הרמב"ן שלשיטתו ניתן בהחלט לומר שיש מקומות שנהגו להטיל על האשה חובות ממוניות מסוימות ויש שלא, והכל תלוי במנהג. באוצר הגאונים על כתובות (חלק התשובות סימן תכ"ט עמ' 1-170) מובא, שרב שרירא גאון, נשאל מה דין אשה שאינה רוצה לעשות את המלאכות, וכך מה המעמד של אשה חשובה ביחס לחיוב המלאכות? בתחילת תשובתו דן רב שרירא גאון במחלוקת ר"ה ור"י ב"ר חנינא לגבי מורדת, ומסיק כר"ה ומשמע מפשטות דבריו שר"ה דיבר על כל המלאכות, ובכולן לדעתו אין דין מורדת. אלא שהוא מוסיף שהבעל יכול לכופה לעשות את המלאכות והראיה מסוגית נדרה שלא להניק (24), "ואי תבע (הבעל) מב"ד לשמותא עד דעבדא, משמתינן לה". ברם המענין והמחודש בתשובתו הם דבריו בהמשך וזה לשונו - "...ואשה חשובה בעשירות דלאו דרכה למיטחן ולמלפה אע"פ שלא הכניסה לו שפחות לית ליה למיכפה ולית מן דינא למזבן מן מאי דאית לה שפחה ועבדא, דאמרינן (ס"א.) לענין אשה שהכניסה לו שפחות אמר רב חנא ואיתימא ר' שמואל בר

(23) נראה פשוט, שאף לדיעה שמלאכות הן חלק מהנישואין ומהוות חלק "ביצירת מסגרת חיים משותפת", תפקידה של האשה במסגרת זו וביצירתה יותנו ויוגדרו ע"פ מנהג המקום, ואף לפי מעמדה האישי - המערכת.

(24) ומכאן ראייה נוספת לדברי בהערה 6 ע"ש שהרי במפורש לומד רב שרירא מדין מינקת לשאר המלאכות.

נחמני לא שהכניסה לו ממש אלא כיון שראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה...
והני מלאכות טוחנת ואופה ומכבסת הכי דינינן בהו לפום חשיבות כל אדם
ומנהג המקום בדומין לו...".

מצינו לו לרב שרירא גאון שהביא את דברי התוספתא דלעיל ופסק כמותה,
אך הוסיף לה נופך משלו, לא רק שהיכולת של הבעל לכופ את אשתו לעשות את
המלאכות תלויה במנהג המקום אלא הדבר תלוי גם בחשיבות האשה שאותה נשא.
כשנושא אדם אשה חשובה ועשירה אינו יכול לכופה ואפילו אם היא אינה
מכנסת לו שפחות. והראיה מהגמרא (ס"א.) שאומרת: "...לא שהכניסה לו ממש
אלא כיון שראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה". ומבין רב שרירא גאון
ש"ראויה להכניס" הכונה שאם נשא אשה שמבחינת חשיבותה ועושרה היתה ראויה
שתבוא עמה שפחה שתעשה את המלאכות הללו משום שאין זה מכבודה לעשותן,
הרי שבמקרה כזה אפילו אם לא הכניסה לו כלום הבעל צריך לשכור שפחה
מכספו שלו, ואין הוא יכול לכופה ואפילו אינו יכול לקחת ממה שיש לה כדי
לקנות בזה שפחה.

לכאורה נראה, שבדעת הראב"ד לא ניתן לומר כזאת, וכי יתכן שבהגדרת
נישואין יהיה הבדל בין אשה חשובה ללא חשובה? אך אם נסבור כרמב"ן ניתן
לומר שאת החובות הממוניות הללו הטילו תוך התחשבות באדם ובמקום, ואשה
חשובה שאין זה מכבודה לכבס ולאפות לא הוטלו עליה חובות אלה. (וזה,
כאמור, אפילו במקום שעקרונית נהגו שהאשה עושה אותן מלאכות) (25).

(25) רש"י בסוגיתינו חולק על הסברו של רב שרירא בגמרא והוא מסביר -
"ראויה להכניס - שהכניסה נדוניה רבה ויש כדאי למביאה נדוניה זו לקנות
מקצתה שפחות להכניס ולשמשה". דהיינו כדי שתלפטר מהמלאכות אין צורך
שתביא עימה שפחות ממש אלא מספיק שמכניסה כסף שאפשר לקנות איתו שפחות

לאור האמור לעיל מן הראוי שנעיין בדברי הרמב"ם בפכ"א מהלכות אישות
וננסה לעמוד על שיטתו בנידון.

שיטת הרמב"ם

בפרק כ"א הלכה א' כותב הרמב"ם - "מציאת האשה ומעשה ידיה לבעלה. ומה
היא עושה לו, הכל כמנהג המדינה, מקום שדרכן לארוג אורגת... לטוות צמר
או פשתים טווה, ואם לא היה דרך נשי העיר לעשות כל המלאכות האלו אינו
כופה אלא לטוות בצמר בלבד. שהפשתן מזיק את הפה ואת השפתים...". בהמשך
הפרק אין הרמב"ם מזכיר כלל את ענין המנהג ומשמע מפשטות דבריו ש"הכל
כמנהג המדינה" מתליחס דוקא לענין מעשה ידיה ששם אם לדוגמא, אין מנהג
המקום לטוות בפשתן, אין יכול לכופה לכך משום שזה מזיק לה, אבל בכל
מקרה משמע שיכול לכופה על עצם דין מעשה ידיה דהיינו לעשות בצמר (26).

שיעבדו במקומה אבל קנית השפחות בכל מקרה צריך שיהיה מכספה של האשה.
וכך גם סבור הראב"ד בהסבר הגמרא. ועיין בריטב"א ס"א: ד"ה "לא שהכניסה"
שמקבל למעשה את הסברו של רב שרירא גאון. ועיין שו"ע אה"ע סימן פ' סעיף
ל' ובביאור הגר"א שם אות ל"ט.

(26) וזה שלא כהבנת המגיד משנה על אחר שהבין למעשה שהרמב"ם פסק כתוספתא
שמנהג קובע בכל המלאכות. ומה שכתב הרמב"ם שבכל מקרה כופה אותה לעשות
בצמר זה כדי שלא תבוא לידי זימה. ולי נראה, כאמור, שענין המנהג מתיחס
דוקא לענין מעשה ידיה ופסק הרמב"ם שכופה לעשות בצמר הוא מעיקר הדין
ולא מחשש שתבוא לידי זימה, חשש אותו מביא הרמב"ם רק בהלכה ב' בענין
הכניסה לו מאה שפחות.

ובהמשך (הלכות ה'–ז') כותב הרמב"ם - "יש מלאכות אחרות שהאשה עושה לבעלה בזמן שהן עניים ואלו הן, אופה את הפת בתנור... ומבשלת... ומכבסת... ומניקה... ונותנת תבן לפני בהמתו (27) ... ומטחנת... במה דברים אמורים בעניים אבל אם הכניסה לו שפחה אחת או נכסים שראוין לקנות מהן שפחה אחת או שהיה לו ממון כדי לקנות ממנו שפחה אחת אינה מטחנת ולא אופה (28)... נמצאו כל המלאכות שכל אשה עושה אותן לבעלה חמש מלאכות... והמלאכות שמקצת הנשים עושות אותן ומקצתן אינן עושות שש מלאכות, מטחנת ואופה..."

אם נעיין היטב בדברי הרמב"ם נראה ששיטה שלישית לפנינו. עד עתה ראינו שתי שיטות מרכזיות: א) שיטת רב שרירא גאון שישנן נשים שכלל לא התחייבו במלאכות הללו כגון אשה חשובה, שבכל מקרה אינה צריכה לעשות את המלאכות בין שיש לה שפחה ובין אם אין לה, העיקר שראויה היתה להכניס שפחה. ב) שיטת הראב"ד שבכל מקרה חייבת האשה לדאוג לעשיית המלאכות אלא שלעיתים יכולה היא לעשותן בעזרת אשה אחרת דהיינו שפחה.

נראה שהרמב"ם ניצב ביניהם, אמנם גם הוא כתב שש המלאכות הללו עושות רק מקצת הנשים, אך הגדרת המחייב והפוטר אצלו שונה מאשר אצל רב שרירא גאון, בעוד שרב שרירא גאון מתיחס רק לאשה, ומעמדה בלבד הוא זה שקובע. הרי שהרמב"ם מתיחס בדבריו למעמד האשה והבעל גם יחד. ולכן הוא

(27) יש לציין שהרמב"ם כלל בין ו' המלאכות את "נותנת תבן לפני בהמתו". במשנה לא מופיע חיוב זה (בה מופיע כדבר שישל הצעת המטה) אך בגמרא ב-ס"א: הוא מופיע.

(28) מהרמב"ם בהלכה ו' יוצא שכשיש ב' שפחות האשה נפטרת מכל המלאכות, ובפשטות לא משמע כן מהמשנה, וכבר דנו בכך מפרשי הרמב"ם ואכמ"ל.

כותב "יש מלאכות אחרות שהאשה עושה לבעלה בזמן שהן עניים..." הם עניים ולא היא עניה. וכן בהמשך דבריו, "כמה דברים אמורים בעניים אבל אם הכניסה לו שפחה אחת... או שהיה לו ממון כדי לקנות ממנו שפחה אחת אינה מטחנת..." דהיינו ברגע שישנה שפחה בבית ולא חשוב מי הביא אותה הם אינם מוגדרים כעניים והאשה נפטרת מהמלאכות.

שיטתו של הרמב"ם נובעת ללא ספק מגירסתו בגמרא ב-ס"א., הגמרא שם אומרת - "א"ר חנא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני לא הכניסה לו ממש אלא כיון שראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה, תנא אחד שהכניסה לו ואחד שצמצמה לו משלה". תוספות על אתר (ד"ה "ואחת") מביא שיש גורסין במקום "וצמצמה לו משלה" - (שפירושו שהיא מותרת על חלק ממה שהוא חייב לתת לה כדי שיקנה בזה שפחה) - "שמצאה לו משלו" כלומר שהוא עשיר שיכול לקנות שפחות מכספו כדי צרכה. ופשוט שכן היתה גירסת הרמב"ם, וכבר עמד על כך המ"מ ב-ה"ו והוסיף שאת הדין של הגמרא "...כיון שראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה..." מסביר הרמב"ם כמו שהסביר רש"י וכמו שהסברנו למעשה בדעת הראב"ד, עיין לעיל הערה 25.

ונראה שביסודם של דברים סבירא ליה לרמב"ם כראב"ד דהיינו יסוד חיוב המלאכות נובע מעצם הנישואין והם מהוים חלק אינטגרלי מאותה מערכת, ולכן לא שייך לדבר לפי הרמב"ם על מקום שלא נהגו לעשות אותן המלאכות שהרי לא יתכן להנהיג מנהג שנוגד את כל מהות הנישואין ומנהג כזה ודאי בטעות יסודו. והדבר מוכח שהרי לדעת הרמב"ם "איני נלזזנית ואיני עושה" מועיל רק לגביל מעשה ידיה (פ"ב ה"ד) אבל משאר המלאכות אין האשה יכולה להיפטר ואם אינה רוצה לעשותן כופין אותה. (ראה הל' אישות פכ"א ה"י ובכסף משנה שם. וכל שהשיג הראב"ד שם על הרמב"ם הוא רק לענין צורת הכפיה אבל בעצם הדין משמע שמסכימים). אך בעוד שלפי הראב"ד הסברנו שהחיוב לעשות את

המלאכות מוטל תמיד על האשה ונמצא באחריותה הבלעדית, (וזה גם על סמך זה שהנחנו שגירסת הראב"ד בגמרא היא כגירסא המזבאת בפנינו). הרי שלפי הרמב"ם זה נכון באופן בסיסי אבל לא באופן מוחלט. הוה אומר אם הם עניים החובה לעשיית המלאכות מוטלת באמת על האשה שהרי דרכו של עולם שהאשה היא זו שטוחנת ואופה. אך אם נשתנה מעמדם בגלל שיש לה אותו כסף, החובה לעשיית המלאכות עוברת מהאשה למסגרת הביתית הכוללת (29). ובמקרה כזה חובתו של הבעל לדאוג שהמלאכות תעשינה (בעזרת השפחות) אינה פחותה מזו של האשה. כשהעיקר הוא שהמלאכות יעשו בכל מקרה מפני שהם מהוות חלק מעצם הנישואין ולא ניתן לדבר על נישואין בלעדיהן (30).

(29) נראה שהטעם לכך הוא שביסודם מלאכות אלו נחשבות כמלאכות בזויות כמו שמשמע מדברי ר' בון בירושלמי ולכן כשמשתנה מעמדם אין זה מן הראוי שהאשה עצמה תעשה את המלאכות.

(30) צ"ת כיצד מוכח שהרמב"ם סובר כראב"ד. ואם מדלא הזכיר התוספתא שתלתה את המלאכות בנוהג אינה ראייה כלל דהא לא שמעתי אינה ראייה. ואף אם לא סבר כתוספתא הרי גם אם חיוב המלאכות הוא ממוני כרמב"ן אין הכרח כלל לסבור שתלוי במנהג (ולענין ההוכחה מענין "איני ניזונת" עיין הערה 22). גם ענין מעבר האחריות לביצוע המלאכות מהאשה - כשהם עניים, לכלל המשפחה - כשהם עשירים, אינו ברור כל צורכו, ואף אינו נצרך. לדעתו יתכן שכל חיוב המלאכות נתקן בעניים בלבד ("יש מלאכות אחרות שאשה עושה לבעלה בזמן שהם עניים...") ("ה"ה)) כמו-כן יתכן שתמיד נתקנה התקנה על כלל הבית וכשהם עניים זהו תפקידה של האשה במסגרת הבית. ועוד יש לציון שישנה כאן הקבלה ברורה לדין עולה עמו ואינה יורדת - שקובע כללית שכל חיובי הבעל ואשה נקבעים לפי מעמדם (עיין שם ה"ד ובריטב"א סא, ד"ה לא)

ג) נפק"מ נוספת תיתכן לגבי מישור החיוב של האשה. בפשטות נראה שכל החיוב של האשה במלאכות הוא רק מדרבנן בין אם נסבור כרמב"ן ובין אם נסבור כראב"ד. אך מצינו באחרונים שהעלו אפשרות שונה. הפני יהושע בסוגיתינו על המשנה ב-נ"ט: כתב - "...ולכאורה נראה קצת ראייה דחייבת אפילו מדאורייתא כדאיתא בלבמות (ט"ג). אהא דכתיב "אעשה לו עזר כנגדו" (ושואלת שם הגמרא במה אשה עוזרתו לאדם ומתרצת שעוזרת לו לכסוס את החיטים ולעשות מהפשתן בגדים) אלמא דאורחא דמילתא הכי הוא שהאשה עושה מלאכת צורכי הבית".

וכן התורה תמלמה על הפסוק "...אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, י"ח) הביא את דברי הגמרא הנ"ל וכתב שם באות מ"ב "...גם י"ל שבא להעיר רמז בתורה על חיוב מלאכות שהאשה עושה לבעלה דקי"ל שהוא חיוב מן התורה...". לא ברור לי מנין קי"ל שהחיוב הוא מדאורייתא ויתכן אולי שזה מצד הסברא וכמו ששמענו מסוף דברי הפני יהושע שדרך העולם שאשה עושה מלאכות אלה. ובמקום שישנה סברא הרי שיש לה תוקף דאורייתא ואין צורך בפסוק וכמו שאומרת הגמרא במספר מקומות: "אי איכא סברא למה לי קרא" (31). מכל מקום נראה לי שתפיסה זו יכולה להשתלב עם שיטתו של הראב"ד האומרת שיתכן לראות את חיוב המלאכות כמעין הרחבה של אישות, ואישות היא ודאי

- המערכת.

(31) ועיין בגמרא בברכות ל"ה. שלומדת למסקנא את החיוב בברכת הנהנין מסברא - "...אלא סברא הוא אסור לו לאדם שיתנה מן העוה"ז בלא ברכה" ועי"ש בפני יהושע שתמה לפי"ז מדוע מפשטות הפוסקים משמע שכל החיוב בברכה הוא רק מדרבנן הרי דבר שנלמד מסברא הוי דאורייתא. ועיין גם בתוספות שם ד"ה אלא.

דאורייתא. מה עוד, שלדעת הראב"ד אין ביכולתה של האשה להיפטר מאותן המלאכות. מש"כ לפי הרמב"ן שסובר שהחיוב הוא חיוב ממוני גרידא וקשה לומר שהוא מדאורייתא (32).

ד) הזכרנו לעיל את דעת ר' חזקיה, שחולק על המשנה וסובר ש"אין אישה אלא ליופלי" והבאנו מחלוקת ראשונים בדעתו. הר"ש סובר שכיוון ש"אין אשה אלא ליופלי" אזי, עקרונית אשה פטורה מכל המלאכות. התוספות, לעומתו, סוברים שאין ענין היופי באשה סיבה לפטור אותה אלא ממלאכות המכחישות את יופיה, ובשאר המלאכות הרי היא חייבת ומעיקרא דדינא. יתכן שמחלוקת זו תלויה במחלוקת הראב"ד והרמב"ן. לראב"ד שהמחייב הבסיסי של המלאכות הוא בעצם הגדרת האישות סביר להניח כר"ש. לפי הראב"ד - התנא של המשנה סובר שחובת האשה במלאכות הינה חלק מהגדרת ה"אישות". כנגדו בא ר' חזקיה וטוען שאין להכניס מלאכות בהגדרת האישות - שהרי אשה במהותה הינה ליופי ולא למלאכות. טענה זו מקעקעת, א"כ, את עצם המחייב של המלאכות מעיקרו. לרמב"ן, לעומת זאת, שסובר שמחייב המלאכות הינו ממוני גרידא, אין טענת ר' חזקיה נוגעת בעצם המחייב, שהרי גם על אשה שהיא "ליופלי" ניתן להטיל חיובים ממוניים. לפי הרמב"ן סביר א"כ שהעובדה ש"אין אשה אלא ליופלי" תהווה רק פטור ממלאכות מסוימות המכחישות את יופיה, כדעת התוספות. ונמצא שהר"ש בהסבר ר' חזקיה הוא לשיטתו בענין הנקה - כראב"ד. והתוספות לשיטתם כרמב"ן.

(32) ועיין בתחילת דברי הפני יהושע שציטטנו לעיל ויתכן שכיון בדבריו שם למה שכתבנו.

לסיכום

ראינו שישנן שתי הבנות מרכזיות מה יסוד חיוב האשה במלאכות:
(א) חיוב ממוני (רמב"ן).

(ב) חיוב שמהוה חלק אינטגרלי ממסגרת הנישואין עצמה ומהוה מעין הרחבה של אישות (ראב"ד, רמב"ם).

העלנו גם מספר נפק"מ אפשריות:

- (1) מחלוקת ר"ש ור"ת.
- (2) דין התוספתא שהדבר תלוי במנהג המדינה.
- (3) האם החיוב הוא מדאורייתא או מדרבנן.
- (4) הבנת מחלוקת הראשונים בדעת ר' חייא.

בתחילת דברינו הזכרנו שישנן מלאכות שהאשה עושה לבעלה שאינן תלויות במספר השפחות שהכניסה לו והן:

- (1) עשיה בצמר לדעת ר"א כדי שלא תבא לידי זימה.
- (2) מלאכות של חיבה.

אתיחס עתה בקצרה למלאכות החיבה.

מלאכות של חיבה - מזיגת הכוס, הרחצת פניו ידיו ורגליו, הצעת המטה

(33)

בירושלמי על אחר סוף ה"ו נאמר: "רב הונא אמר אפילו הכניסה לו מאה

(33) ובירושלמי במקום הצעת המטה נאמר "סכה לו את גופו". הצעת המטה

שפחות כופה לעשות לו דברים של יחיד. מהו דברים של יחיד? סכת לו את גופו מרחצת לו את רגליו ומוזגת לו את הכוס. למה. משום שהיא חייבת לעשות לו או משום שאינן ראויין להשתמש בשפחה? (שהרי אלו מלאכות חיבה). מה נפק מביניהון הכניסה לו עבדים...". ומסיק הירושלמי שמסתבר שהאשה עצמה חייבת לו את המלאכות הללו, וממילא לא ניתן לעשותן אפילו על-ידי עבד (34).

משמעות הירושלמי היא כפולה - א) הבעל יכול לכופ את אשתו לעשות את המלאכות הללו. ב) האשה עצמה חייבת לעשות את המלאכות ולא ניתן לעשותן על-ידי אחר. הוה אומר שהחיוב בגופה ממש. נראה שלית מאן דפליג שניתן לראות את המלאכות הללו בזמן שהן נעשות בין איש ואשה כהרחבה של אישות. שהרי עצם הגדרתן כמלאכות של חיבה (ובלשון הירושלמי דברים של יחיד) מוכיחה על כך. הדבר מוכח גם מדברי הגמרא ב-ס"א. שכל המלאכות שאשה עושה

שנאמרה כאן היא פריסת הסדין דהיינו דבר שאין בו טורח, בעוד שהצעת המטה הכלולה ב-ו' המלאכות זו הצעה שיש בה טורח (רש"י).

34) ועיין במרדכי בכתובות סימן קפ"ב שהביא בשם ה"ר שמואל בר' ברוך שאע"פ שאין משתמשיין באשה. דרך שפחות שרי. כמו שמצינו שאביגיל רצתה לרחוץ את רגלי דוד. ומה שמשמע בירושלמי שהזכרנו שאסור. זה דוקא דברים של יחוד במקום יחוד. אבל במרחץ שנמצאים שם הרבה אנשים מותר ששפחה תרחוץ אותו. וכתב על זה הב"י "ואני אומר נשתקע הדבר ולא נאמר ודבר זה אסור להעלותו ותלמיד טועה כתב כן ותלה זאת ברבו". אך הרמ"א הביא דין זה להלכה באה"ע סימן כ"א סעיף ה' וכתב שכן נוהגין. ועיין עוד בענין זה ב-"עללי תמר" על הירושלמי הנ"ל כתובות פ"ה ה"ו ד"ה "אפילו הכניסה לו מאה שפחות...".

לבעלה נדה עושה לבעלה חוץ ממלאכות אלו, משום שמלאכות אלו גורמות לקירבה יתירה בין בני הזוג וחיישינן שמא יבוא לדבר עבירה (כלשון הרמב"ם פי"א הי"ט מאיסורי בלאה) וישמש עמה בזמן שהיא נדה (35). על כן, מסקנת הירושלמי היא חד משמעית, שדוקא האשה צריכה לעשותן, ולא רק ששפחה אינה יכולה לעשותן מהסיבה הפשוטה שחיישינן שמא יביא הדבר לקירבה בינה לבין הבעל, אלא אף עבד אינו יכול לעשותן. משום שכל המטרה של המלאכות הללו היא לחזק את קשרי החיבה והאהבה שבין בני הזוג וא"כ לא שייך שהעבד יעשה אותן. מה שאין כן ב-ו' המלאכות שבהן המטרה העיקרית בסופו של דבר היא שהמלאכות תעשינה.

מטעם זה גופא, סובר הירושלמי שחיוב המלאכות הללו אינו קשור כלל למספר השפחות שהכניסה לו, ותמיד יכול הבעל לכופה לעשותן ולמעשה היא משועבדת לו לגמרי לענין זה. כמו שמשועבדת לו לענין תשמיש. כדברי הירושלמי משמע גם מפטות דברי רב יצחק בר חנניא בבבלי שאומר - "אע"פ שאמרו יושבת בקתדרא (כשהכניסה לו ד' שפחות) אבל מוזגת לו את הכוס...". וכן משמעות דברי הרמב"ן בפכ"א מהלכות אישות, ודברי התוספות ס"ג. ד"ה "רב הונא". כך גם עולה בגמרא בנדרים פ"א: שאם אשה נדרה "...שלא אציע לך מטתך ושלא אמזוג לך את הכוס ושלא ארחץ לך פניך ידיך ורגליך אין צריך להפר...". וכתב שם הר"ן - "אין צריך להפר משום דקיימא לן התם (בכתובות) אפילו הכניסה לו שפחות מחויבת בהכי לפי שהדברים הללו מביאין

35) יתכן שאופיים המדויק של ג' המלאכות אם לראותם ממש כחלק מאישות או להעמידם ברמה פחותה (מכשיר או כדו') תלוי בשתי ההבנות ההתוס' סג. אם מורדת מג' מלאכות מוגדרת כמורדת (אף שמורדת מז' מלאכות אינה מורדת) או לא. (אומנם הדבר יכול להיות תלוי גם בהגדרת מורדת ואכמ"ל) - המערכת.

לידי קירוב הדעת".

הניגוד לדעת הירושלמי וההלכתי בעקבותיו כותב רש"י - "אבל מוזגת לו כוס ומצעת לו מטה לפרוס סדין ולבדין דבר שאינו טורח ומשום דמילי דחיבה נינהו כדי שתתחבב עליו... ובכפיה הני לא כפי לה אלא חכמים השיאוה עצה טובה להנהיג זאת בישראל" (36). ולכאורה דברי רש"י תמוהין, אם ב-ו' המלאכות ראינו שיכול הבעל לכופה ק"ו שבמלאכות אלו שללא ספק ניתן לראותן כהרחבה של חיוב אישות שיוכל לכופה וכמו שכתב הירושלמי? ונראה שההסבר בדעת רש"י הוא פשוט. רש"י מדגיש לנו שמטרת המלאכות הללו היא כדי "שתתחבב האשה על בעלה". מטרה זו ניתנת להשגה דוקא אם האשה באה ועושה לבעל את מלאכות הקירבה מרצונה, וכך היא מגלה את חיבתה ודאגתה אליו וממילא תגרום לו שיחבבה. אך אם מלאכות אלו נעשות בכפיה ודאי שלא יגרמו לבעל לחבבה שהרי יאמר בלבו שבאמת אין היא רוצה כלל לעשות לו את המלאכות הללו ורק מתוך שמחויבת לעשותן היא עושה, וודאי שבמקרה שאומרת במפורש שאינה רוצה ואנו כופין אותה לעשות שלא תווצר החיבה. לפיכך פירש רש"י שהכל רק בגדר של עצה טובה. ויתכן שלדעת רש"י הסוגיא שלנו חולקת על הסוגיא בנדרים וכמדויק מלשון המשנה "ארבע יושבת בקתדרא" משמע שמעיקר הדין אם רוצה יכולה היא לישב בביתה ולא לעשות דבר (37) (38).

(36) וכן משמע דעת הטור באה"ע סימן פ' .
 (37) ניתן להסביר ברש"י בפשטות שג' מלאכות אלו כלל לא הוטלו בתורת חיוב על האשה. חיובים הטילו חכמים רק למלאכות שענינן הוא עזרה ממונית לבעל. וביצוע צרכי הבית המשותף (במיוחד אם נבין כרמב"ן שהחיוב ביסודו הוא ממוני). אך מלאכות אלו לרש"י "אינו בתורת חיוב אלא דרך עצה טובה להכניס ביניהם אהבה וחיבה" (לשון הריטב"א נט: ד"ה גירסת בהסבר שיטת

רש"י) - המערכת.

38) ועיין ריטב"א נ"ט: ד"ה "גירסת הספרים" שגרס בדברי רש"י על המשנה אחרת מהגירסא שלפנינו ולפלי"ז חילק בדעת רש"י לענין מלאכות החיבה בין מקרה שהכניסה לו ג' שפחות שאז יכול לכופה, למקרה שהכניסה לו ד' שפחות שאז אינו יכול. ולאור זה הסביר שהגמרא בנדירים מדברת לדעת רש"י כשהכניסה לו ג' שפחות. אך לי נראה כמו שכתבתי (לאור הגירסא שלפנינו) שלדעת רש"י בכל מקרה אין כופה את האשה לעשות מלאכות של חיבה אלא רק עצה טובה השיאווה חכמים.

תגובה למאמר "מלאכות שאשה עושה לבעלה" / אלי ליפשיץ

כותב המאמר דן בחיוב מלאכה האם הוא כלפי הבעל בלבד, או שהחיוב הוא כלפי כל בני הבית, והוא תולה שאלה זו במחלוקת רבינו שמשון ורבינו תם בענין גרושה מנקת האם רשאית היא להנשא לאחר. רבינו שמשון סובר שרק אלמנה המשועבדת לבעלה להנקה אסורה להנשא לאחר, וגרושה שאינה משועבדת לבעלה - מותרת להנשא. מוכח מדבריו, לדעת הכותב, שחיוב מלאכה הוא כלפי הבעל בלבד. לעומתו רבינו תם סובר שאף גרושה אסורה להנשא, ומוכח מדבריו, לדעת הכותב, שחיוב האשה הוא כלפי כל בני הבית. וכשם שגרושה משועבדת מתנאי הנישואין להנקה, כך היא משועבדת לכל המלאכות.

ההבנה שחיוב המלאכות הוא כלפי בני הבית תמוהה מאוד, מדוע אשה משועבדת לבני ביתה? ומהו מקור השיעבוד וסיבתו (1)? וכן קשה לקבל את המסקנה, שגרושה משועבדת למלאכות. בפרט לאור העובדה שהכותב לא ביסס את דבריו ולא הוכיח אותם.

בנוסף לקושיא מסברא, קשה על דבריו מהגמרא (נט:): האומרת שגרושה שנדרה שלא להניק את ולדה, אין הבעל כופה אותה להניק. ואם ולדה מכירה כופים אותה ונותנים לה שכרה. ולפי דבריו שגרושה משועבדת לא מובן מדוע הבעל מעלה לה שכרה.

ההבנה שלדעת רבינו תם גרושה משועבדת למלאכות מבוססת על שתי הנחות:
א. גרושה מחוייבת להניק את בנה.

(1) בהערה 5 הכותב מסתייג מהבנתו הרדיקאלית, ברם אף לאחר ההסתייגות ההבנה תמוהה.

ב. דין הנקה זהה לשאר המלאכות.

הנחה "א" נתונה במחלוקת בין הראשונים. הרשב"א (ס. ד"ה ת"ר) סובר שאף לר"ת שגרשה אינה רשאית להנשא היא אינה מחוייבת להניק את בנה, והריטב"א (נט: ד"ה נתגרשה) סובר שגרשה מחוייבת בהנקה.

הנחה "ב" אינה הכרחית. ניתן לחלק בין דין הנקה לחיוב מלאכה, בשני משורים - האחד - קשור לעניינינו בשיטת ר"ת, והשני - מלמדנו על מהות חיוב מלאכה ואופיו:

1. דין הנקה בנוסף להיותו חיוב מלאכה של אשה לבעלה, מהוה חיוב של אם כלפי בנה, ולכן נראה בסברא שלדעת הריטב"א שגרשה חייבת להניק אף מזנה חייבת להניק (2).

2. שנינו בתוספתא (פ"ה ה"ג): "מלאכות שהאשה עושה לבעלה שבעה גופי מלאכה ושאר לא הוצטרכו לימנות... נדרה שלא להניק את בנה, בית שמאי אומרים שומטת דד מפיו, ובית הלל אומרים כופה ומניקתו..." (התוספתא מצוטטת בגמ' נט:).

לפום ריהטא משמע שלכולי עלמא אשה משועבדת למלאכות, ומחלוקת בית הלל ובית שמאי היא בחיוב הנקה בלבד, לדעת בית הלל אשה משועבדת אף להנקה, ולדעת בית שמאי אין אשה משועבדת לבעלה להנקה.

שיטת בית שמאי מובנת. חיובי האשה נובעים ממעמדה כ"קנין כספו" של בעלה, ולכן היא מחוייבת לשמש את בעלה. הנקה שאינה כלולה בצרכיו

(2) עיין הגהות מרדכי (יבמות ס' קו) הסובר שכופים מזנה להניק בנה, ואף ר' מרדכי טורמש"א (שם), החולק וסובר שאין כופים מזנה להניק, חולק רק בגלל סיבה צדדית שאין מי שיכופה להניק (ועיין שו"ע ס' יג סעיף יא, ובפתחי-תשובה ס"ק יח, יט).

האישיים. אינה מחובותיה.

את שיטת בית הלל ניתן להבין כאחת משתי הבנות:

- א. חיובה הבסיסי של האשה הוא לשמש את בעלה. בנוסף לחיוב שימוש חיובה חכמים בהנקה, חיוב הנובע מהמציאות הפיסיולוגית הקיימת.
- ב. בית הלל חולקים על ההבנה הבסיסית של בית שמאי, ולדעתם חיובי האשה נובעים מהגדרתה כ"עקרת בית" - אשת איש מעצם הגדרתה האישית מחויבת לנהל את משק ביתה. ואף הנקה כלולה בניהול משק הבית.
- לפי הבנה זו ניתן להבין את דברי ר' חייא (נט:): "אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים, ותני ר' חייא אין אשה אלא לתכשיטי אשה" (3). לעומת בית הלל הסוברים שאשה מוגדרת כ"עקרת בית" ומתפקדה לנהל את משק ביתה, חולק ר' חייא וסובר שאשה אינה מוגדרת כ"עקרת בית" שאין אשה אלא ליופי, וממילא פטורה היא מעשיית המלאכות (4).

(3) ההבנה היא לדעת הריטב"א (ד"ה הא דתני) שלדברי ר' חייא אשה פטורה מכל המלאכות, תוס' (ד"ה תני) סובר שאשה פטורה רק ממלאכות המכישות את יופיה.

(4) אליבא דחקירה זו במהות חיוב מלאכות יתכן שאפשר להסביר את התלבטות הריטב"א בנוגע למלאכות ארוסה.

בסוגיה נז: כתב הריטב"א (ד"ה אוכלת משלו) שארוסה לאחר שנים עשר חודש הרי היא "כאלו נכנסה לחופה" "שחייב בכסותה ופרנסתה... והוא ג"כ זוכה במציאתה ובמעשה ידיה". והנה להלן (סג. ד"ה מיתבי), בנוגע למלאכות, נסתפק הריטב"א, וכתב "ול"ל כגון שהגיע זמן והיא אוכלת משלו שהיא חייבת לעשות בצמר וודאי, ואולל חייבת ג"כ לאפות ולבשל" וצ"ע מדוע דווקא במלאכות נסתפק ומהו הספק.

ההבנות השונות באופי חיוב מלאכה משמעותיות לגבי היקף החיוב: הגמרא (סא:) מביאה ברייתא האומרת: "אינו כופה (הבעל את אשתו) לא לעמוד לפני אביו ולא לעמוד לפני בנו, ולא ליתן תבן לפני בהמתו, אבל כופה ליתן תבן לפני בקרו". וברי"ף (כה: באלפס) הגירסא הפוכה: "ולא ליתן תבן לפני בקרו, אבל כופה ליתן תבן לפני בהמתו".

מסביר הטור (ס' פ) את החילוק בין בקר לבין בהמה, "לדעת הרב אלפס צריכה ליתן תבן לפני בהמתו המיוחדת לו למרכבתו", וביתר בלאור בתלמידי רבינו יונה (שטמ"ק ד"ה ולא): "לפני בקרו העומדת לחרוש או לחלב אינו כופה, מפני שאין זה תשמיש גופו ממש, אבל לתת לפני בהמתו אשר הוא רוכב עליה יכול לכופה שזה תשמיש גופו הווי...". לדעתם הרי"ף סובר שאשה משועבדת לשמש את בעלה, ואינה משועבדת לנהל את משק ביתו.

את גירסת הגמרא מסבירים תלמידי רבינו יונה (שם): "דלפני בקרו העומדת לחרישה או לחלב כופה אותה מפני שזה צורך גדול הוא לביתה, אבל שאר בהמות שאינן צורך כל כך לבית לא". לגירסא זו מבינים תלמידי רבינו יונה, שאשה משועבדת לנהל את משק ביתה ואינה משועבדת לשמש את בעלה (וכך משמע בריטב"א ס"א: ד"ה גירסת רש"י).

הראשונים חולקים האם אישה חייבת לטרוח לפני בני ביתה ולפני באי ביתה; הריטב"א (סא. ד"ה משום), ר"ן (כה: באלפס ד"ה אין) והמאירי (סא: ד"ה אע"פ) סוברים שהאשה חייבת לטרוח לפני בני ביתה ולפני באי ביתה.

יתכן להסביר ששורש הספק נעוץ בחקירה דלעיל. אם המלאכות ביסודן נועדו לשמש את הבעל אזי גם על ארוסה יחול החיוב. אך אם החיוב ביסודו הוא של "עקרת בית", אזי ארוסה, שוודאי אינה "עקרת בית" בבית הארוס - תהיה פטורה מהמלאכות - המערכת.

תלמידי רבינו יונה (נט: ד"ה וכתבו) חולקים: "ומסתברא דדוקא לו אבל קמי בניו ובני ביתו לא מחייבה למטרח... דמאיזה טעם תתחייב היא לטרוח עם אנשים זרים".

לדעת תלמידו רבינו יונה האשה אינה חייבת לנהל את משק הבית אלא רק לשמש את בעלה (5), לדעת הריטב"א, המאירי והר"ן האשה חייבת אף לנהל את משק ביתה? ובדבריהם מתחדש שניהול משק הבית כולל בנוסף לטיפול בבני הבית (משפחה), טרחה לפני אורחים הנמצאים בבית.

ניתן להעלות הבנה שעל האשה חלים שני החיובים, גם החיוב לשמש את בעלה וגם החיוב לנהל את משק ביתו, אם כי יתכן שהחיובים הם ברמות שונות (נפקא-מינה לנודרת שלא לעשות מלאכות (6)).

(5) תלמידי רבינו יונה אזלינן לטעמייהו שלעיל הם פסקו שגירסת הרי"ף היא העיקרית.

(6) לפי"ז ניתן לתרץ את הסתירה בין הגמרא בכתובות נט: לגמרא בנדרים פא: (עיי'ן בראשונים בכתובות ובנדרים תירוצים שונים לשאלה זו).

תשובה לתגובה / משה רבינוביץ

ראשית יש לציין שהאפשרות שגררשה תתחייב לדעת ר"ת במלאכות היא רק אם נבין בדעתו שגררשה "חליבת" להניק את בנה, (וכדעת הריטב"א). וכבר במאמר גופא הובאה הבנה שונה.

ונראה שעיקר טענותיו של המשיג הן: א) מנין שיש לאשה חיוב כלפי בני הבית. ב) במאמרי הנחתו שדין הנקה זהה לדין שאר המלאכות, והקשה המשיג מנין? ואדרבא לדעתו נראה לחלק בין השנים. ומ-ב' הערות אלו מסתעפים כמה דברים נוספים.

לגבי הטענה הראשונה הרי שצינתי במאמרי (בהערה 5) שיסוד ומקור החיוב של האשה כלפי בני ביתה הוא בחיוב כלפי הבעל ומשם הוא שואב את כוחו. אלא שאחרי שכבר נוצר אותו חיוב יתכן לומר שהוא מקבל מעמד עצמאי שנשאר גם אחרי הגירושין. ונראה שמסברא ניתן בהחלט לאמץ אפשרות שכזאת (דברי בהערה 5 מהווים "הסבר" ולא "הסתייגות" כפי שחשב המשיג).

לגבי הטענה השניה כותב המשיג - "...הנחה ב' אינה הכרחית וניתן לחלק בין דין הנקה לחיוב מלאכה...". אם נעמיד דברים על דיוקם הרי שמעולם לא טענתי שהנחה זו הכרחית היא, מה שכן טענתי זה שמסברא ומפשטות הסוגיות והראשונים נראה לומר כן (לפחות בדעת התנא של המשנה ובדעת ב"ה שסוברים כמוהו ושעליהם נסב עיקר הדיון במאמר), ומכמה סיבות.

א) בכל מקום שהמשנה או הגמ' מזכירה את המלאכות שאשה עושה לבעלה היא כוללת את כולם. הוי אומר: טוחנת, מבשלת, מניקה וכו' בחדא מחתא.

(ב) בהכנת דברי ב"ה העלה המשיג ב' אפשרויות. האפשרות השניה בדבריו היא שב"ה חולקים עקרונית על ב"ש (שלדעתו מחלקים בין הנקה לשאר המלאכות) וסוברים שחיובי האשה נובעים מהגדרתה כ"עקרת בית" ואף הנקה כלולה בניהול משק הבית. הרי שגם המשיג מודה שלפי ב"ה (שעיקר דיונינו הוא לפי דבריהם) הנקה ושאר המלאכות יסודם באותו חיוב, ואם-כן אדרבא נשאל לדעתו מדוע סוברים ב"ה שגרושה חייבת להניק? ואם חייבת להניק למה שלא תתחייב גם בשאר המלאכות; ממ"נ, או שחייבת בכל או שפטורה מהכל? ואם ברצונו לצרף להסבר זה את דבריו בנקודה 1 שלענין הנקה ישנו גם חיוב של אם כלפי בנה, הרי שנשאלהו וזאת מנין לך? ניתן לדבר על חיוב מוסרי של אם כלפי בנה (וחיוב כזה שייך גם כלפי בנה בן ה-5), אבל על חיוב כשיעבוד מנין? (ועיין על כך עוד בהמשך דברינו בשם ה"פחד יצחק").

(ג) כבר כתבתי במאמרי בהערה שמדברי הר"ש משמע במפורש ש"מלאכות" כולל את כל ז' המלאכות (ועיין גם רמב"ן בספר הזכות ועוד). וכך משמעות דברי רב שרירא גאון וכדי לחדד את הדברים אצטט את דבריו במלואם, וז"ל:

"...וסוגין כרב הונא (שמורדת ממלאכה לא הוי מורדת)...אלא מיהו אית לבעל למיכפיה, למעבד מלאכות דמיחייבא בהו מדתנן ר' אליעזר אומר אפילו הכניסה לו מאה שפחות עושה בצמר ועוד מדתניא נדרה שלא להניק את בנה ב"ה אומרים כופין אותה ומניקתו..."

הרי שרב שרירא גאון לומד במפורש מדין הנקה לדין שאר המלאכות ומשמע בפשטות כדברינו. וברור גם שרב שרירא חולק על הפוס ריהטא של המשיג בדברי התוספתא, שהרי אם כדבריו כיצד מסיק רב שרירא מדברי ב"ה בתוספתא לגבי הנקה, לשאר המלאכות. ועוד כיצד מסיקה הגמרא מתוספתא זו שמתניתין דלא כב"ש ומשמע שמתניתין כב"ה הרי לדעתו יתכן לדבר בהנקה על חיוב מיוחד של אם כלפי בנה וא"כ יתכן שב"ה אמרו את דבריהם דוקא בהנקה ולא בשאר דברים. אלא ודאי שלא ניתן לומר כזאת

והפשטות היא שאין לחלק בין הנקה לשאר המלאכות כדעתנו. ואם מצינו שלב"ה יש חיוב הנקה גם בגרושה הרי שחוזרת השאלה ומה לגבי שאר המלאכות. ומה שהקשה מהגמ' ב-נ"ט: ש"אם מכירה כופין אותה שתניק בשכר" ושאל אם משועבדת למה שכר? לא קשה מידי שהרי כבר כתבתי במאמרי שגרושה שנדרה, נדרה חל והשעבוד פוקע אף לדעת ר"ת, אלא שבמקום שמכירה כופין אותה להניק מפני הסכנה ומדין פקוח נפש אך בזה היא אינה שונה משאר נשים ולכן בשכר.

והנה הקרה ה' לידי את תשובת ר' יצחק לאמפרונטי בספרו פחד יצחק (חלק ב' ערך "אשה") ואלו דבריו שם בהקדמה השניה (עמ' תקפ"ז תקפ"ח - בהוצאת מוסד הרב קוק) - עיקר מחלוקתם של רבינו תם ורבינו שמשון תלוי בשעבוד ולא בבושה, הוה אומר שכל התקנה של חכמים המוזכרת בגמרא ביבמות מ"ב. - "שלא ישא אדם מעוברת חבירו ומינקת חברו...". תלויה קודם כל בשעבוד, וכל כמה דלא משתעבדא האשה להניק פקע מינה התקנה דאם אינה משועבדת להניק איך יכופו אותה להניק ויגזרו עליה שלא תינשא. ולכן אף אם נאמר שגרושה באמת בושה לבא לבי"ד בכל אופן סובר רבינו שמשון שמכיון שאינה משועבדת מותרת להינשא. ור"ת סבירא ליה שמשועבדת וממילא ישנה פה גם תקנת חכמים ולכן לא תנשא. והוכיח כן מדברי התוס' רי"ד בסוגייתנו שבאמת הכל תלוי בשעבוד וכל שלא משעבדא פקע מעליה התקנה. ולפי"ז כתב: "ומעתה יצא לנו מכל זה דקילא מזנה מגרושה כיון שלדברי הכל לא משתעבדא משא"כ בגרושה שלפחות קודם שתתגרש היתה משועבדת, שלא מצינו בשום מקום שום חיוב לאם על הבנים". והוכיח עוד מתשובת הרא"ש ש"כל שאינה משועבדת לו לבעל להניק אין עליה חיוב להניקו מצד היותה אמו...".

הרי לנו דברים מפורשים בדעת ר"ת שכל חיוב ההנקה של אשה יסודו בשעבודה כלפי בעלה וגם כשמתגרשת חייבת בהנקה מכח אותו שעבוד שנשתעבדה

כבר ולא שייך לדבר על שעבוד שנוצר בין האם לבנה. ולכן באמת מזנה קילא מגרושה שהרי אצלה לא נוצר שום שעבוד. וזה הטעם שכתב הרמ"א (באה"ע סימן י"ג סעיף י"א) שיש מקילין במזנה (להתירה להינשא למרות שהיא מינקת) ולא כתב כן על גרושה עי"ש. ומאליה נופלת סברת המשיג שרצה לטעון בדעת הריטב"א שאם גרושה חייבת להניק אף מזנה חייבת. והדעה במרדכי שאין כופין מזנה להניק אינה טוענת כן מסיבה צדדית כפי שטען המשיג (ראה הערה 2 בדבריו), אלא אדרבא היא הנותנת שכיון שאין למזנה שום שעבוד אין גם מי שיכול לכופף אותה להניק ולכן מותרת להינשא.

ואם גרושה מניקה מכח השעבוד שהיה לה בחייל בעלה הרי שהיא דומה לאלמנה שגם היא מניקה מכח השעבוד שהיה בחייל בעלה (לפחות לחלק מן הראשונים). ולגבי אלמנה כבר אמרה הגמ' בכתובות צ"ו. - "...אמר רבי יוסי בר חנינא כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה אלמנה עושה ליורשים..."